

Rondblik

Met hart en ziel bijbellezen

J.H. Kuiper

Wie in de Bijbel gaat lezen, pakt een stokoude tekst. Situaties van vaak meer dan tweeduizend jaar geleden kom je tegen. Lieder en psalmen, zingen we in de kerk. Het wonder is: ze spreken ons aan. God spreekt ons ermee aan. Het is niet het woord van vroeger, maar van vandaag.

Wat gebeurt er allemaal wanneer wij ons aangesproken weten? Hoe komen die oude woorden tot leven? Wie vandaag de discussies bijhoudt, kan het idee hebben dat dit typisch moderne vragen zijn. Vragen van iemand uit de westerse cultuur. Daar spelen ze vooral. Er zijn ook culturen waarbij de afstand tussen toen en nu niet zo groot lijkt. Ze zijn te vinden in de Derde Wereld. Daar gaat het echter net zo goed om dezelfde dingen.

In dit artikel doen we een greep uit de grabbelton van het verleden en stippen we enkele momenten aan. Het is de bedoeling dat dan de betekenis van die momenten voor vandaag helder wordt.

Leve de letterlijke tekst

In 2003 verscheen een verzameling studies van de hand van dr. W. Balke over Calvijns omgang met de Bijbel.¹ Het is niet een systematisch overzicht van wat er te zeggen valt van Calvijns omgang met de Schrift, maar een bundel studies over deelonderwerpen. Daarom overigens niet minder belangrijk. Van Johannes Calvijn is bekend dat hij afstand nam van de middeleeuwse omgang met de Bijbel. Hij nam het op voor de letterlijke betekenis van de bijbeltekst. Zijn commentaren getuigen daarvan.

Een eerste winstpunt daarbij is de terugkeer naar de Hebreeuwse en Griekse grondtekst als uitgangspunt voor de uitleg. Daarmee heeft hij de toon gezet voor de verdere omgang met de Bijbel in de eeuwen daarna, tot nu toe. *Terug naar de bronnen* is niet alleen de lijfspreuk van de zestiende-eeuwse humanisten, maar ook van de reformatorische christenen. Ruim alle aankoeksels op die in de loop van de eeuwen tussen Gods Woord en ons gegroeid zijn. Niet wat ons dierbaar is, maar wat God echt zegt, is beslissend. Calvijns bijbeluitleg vormt geen nieuwe schil over de oude tekst, maar wil helpen om de tekst zelf te laten spreken. Een goed commentaar maakt zichzelf overbodig.

Waarom is Calvijn zo radicaal? Hij had te maken met een praktijk waarin er afstand gegroeid was tussen de tekst die God gegeven heeft en de betekenis die deze tekst voor vandaag heeft. Dat komt naar voren in de hermeneutiek van de Middeleeuwen. Hermeneutiek hier nog in de zin van regels voor de uitleg van de Bijbel. Naast de *letterlijke* betekenis kon je, volgens de middeleeuwse schriftgeleerden, ook nog een *geestelijke* betekenis onderscheiden, die dan weer drie aspecten heeft: een allegorische, een ethische en een eschatologische zin. Vier betekenissen dus.

Voor het spreken over een allegorische zin gaf aanleiding om de tekst te lezen als een verhaal waarbij alles eigenlijk wat anders kan betekenen. Het gaf de ruimte aan de fantasie. Met alle eerbied voor de tekst zoals die er ligt, laat je hem in feite achter je, doordat je je fantasie de vrije teugels geeft en op die manier de tekst kunt laten zeggen wat je wilt. Dan kun je alles ermee bewijzen. Zelfs het middeleeuwse gebouw van de roomse leer.

Dat is de praktijk van de exegese die Calvijn tegenkwam. Hij protesteerde daar terecht tegen. Vanuit zijn inzicht dat er tussen God en de gelovige geen bemiddelend priester staat, nam hij het op voor de eenvoud van de Schrift. Naar mijn overtuiging heeft hij daarmee een belangrijke koerscorrectie ingevoerd die nog steeds onze omgang met de Bijbel bepaalt. Wij merken nu in het taalgebruik van Calvijn dat er inmiddels alweer een aantal eeuwen verlopen zijn; en daarom lijkt het nog erg moeilijk wat hij schrijft. In de in het boek van Balke opnieuw vertaalde fragmenten uit commentaren blijkt, hoe dicht Calvijn bij de mensen stond. Hij maakte de sprong naar zijn tijd door de tekst zelf weer te laten spreken.

Een tekst om te preken

Wij springen een aantal eeuwen vooruit. In 2001 nam prof. dr. J. van Bruggen afscheid als hoogleraar in de uitleg van het Nieuwe Testament. Je mag dan een afscheidscollege houden. De tekst daarvan is te vinden op de website van de Theologische Universiteit², onder het kopje: publicaties. Inzet daarbij is de constatering dat je met het uitvoeren van de exegese nog geen preek hebt; daar is die verbinding naar vandaag bij nodig. Hij constateert dat mensen het in deze tijd opnemen voor de middeleeuwse omgang met de Bijbel, juist om de moderne hermeneutiek een wettige plaats te geven. Het woord hermeneutiek is hier veel breder van betekenis dan alleen maar de leesregels voor de heilige Schrift. In de moderne benadering is de bijbeltekst slechts aanleiding voor je eigen bezinning en kan er in feite heel wat anders uit de bus komen dan je op grond van je letterlijke lezen van de tekst zou verwachten. Je eigen verstaanshorizon bepaalt mede de betekenis van de tekst. De moderne hermeneutiek en de praktijk van de middeleeuwse omgang met de Bijbel zouden elkaar dan raken.

Van Bruggen wijst er daartegenover op, dat in de Middeleeuwen de geestelijke betekenis in de letterlijke opgesloten lag: het is de tekst zelf die aanleiding geeft om door te denken over de drie aspecten van de geestelijke betekenis, niet de verstaanshorizon van de lezer. Zoals het in de dertiende eeuw geformuleerd is, geeft de onderscheiding van een letterlijke en geestelijke betekenis geen aanleiding om je fantasie op hol te laten slaan, integendeel. De tekst wijst de weg naar Gods grote daden die ons heil betekenen. De bestudering van de tekst brengt bij de structuur van Gods werk. Gods geschiedenis en die van ons raken elkaar.

Principe en ontsporing

Corrigeert Van Bruggen Calvijn hierin? Ik denk het niet. Kijk maar naar het exegetische werk van Van Bruggen zelf. Dat laat telkens een terugkeer zien naar wat er letterlijk staat. Niet meer en niet minder. Heel wat vanzelfsprekendheden zijn door zijn benadering weer in discussie gekomen. Soms had je daarbij het gevoel dat er dierbare zaken sneuvelden. Maar wat er staat, is mooi genoeg. Een typisch gereformeerd uitgangspunt. Wie ernst maakt met de belijdenis over de heilige Schrift (art. 2-7 NGB), staat per definitie kritisch ten opzichte van zijn eigen traditie en de traditionele uitleg van de tekst. Met name artikel 7 NGB brengt dat onder woorden.

Het verschil in benadering tussen Calvijn en Van Bruggen heeft mijns inziens meer te maken met het verschil tussen de principes die mensen hebben en de uitwerking in de praktijk. Van Bruggen kan gelijk hebben met zijn uitleg van de middeleeuwse uitgangspunten en tegelijk kan Calvijn terecht bezwaar aantekenen tegen de ontkoppeling van de letterlijke en de geestelijke zin, zoals hij die aantrof in de bijbeluitleg van zijn tijd. In die verschillende benadering zie je het verschil in tijd. Calvijns strijd liep tegen de roomse exegeten en Van Bruggen neemt het voor zijn middeleeuwse collega's op tegenover vakgenoten die hen willen inlijven in de moderne benadering van de Bijbel. Als je moet kiezen tussen de Middeleeuwen en de moderne benadering, hebben we meer gemeenschappelijk met de exegeten van toen dan met de bijbeluitleggers van nu.

Ook binnen de gereformeerde bijbeluitleg is overigens hetzelfde verschil tussen principe en praktijk aan te wijzen. Met alle eerbied voor de letterlijke tekst zit men soms nog op het praktijkspoor van de Middeleeuwen. Denk aan de allegorische uitleg van het boek Hooglied in de Kanttekeningen van de Statenvertaling.³ Dat de letterlijke benadering van dit boek als een bundel liefdesgedichten mooi genoeg is, heeft prof. drs. H.M. Ohmann laten zien in zijn boekje *De koning te rijk*.

Nieuwe hermeneutiek

Hiermee is meteen het belang van deze vragen aangeduid. Van alle kanten worden vragen gesteld aan de Bijbel. Ook omdat de antwoorden die we tot nu toe daaruit vernamen, steeds meer moeite blijken op te leveren. Deze vragen worden vaak gepresenteerd onder de vlag hermeneutiek. Mag je eigen tijd een rol spelen in de omgang met de Bijbel en vooral in het ontdekken van de ethische betekenis van een Schriftwoord? Ieder denkt dan direct aan vragen rond de vrouw in het ambt, rond homoseksualiteit en dergelijke. Hoe flexibel is een bijbeltekst?

We beseffen al heel lang dat de Bijbel geen kookboek is met precieze recepten voor ons leven van nu. Je hebt altijd te maken met een ethische verwerking van de bijbelgegevens. Een pleidooi voor letterlijk lezen wat er staat, is nog geen verdediging van biblicisme. Dat is een benadering waarbij een tekst zonder te rekenen met het historische reliëf zomaar in deze tijd gezet wordt. Het heeft elementen die aanspreken. Juist vanwege de directheid. Tegelijk wordt vaak duidelijk dat je op die manier alleen met een selectie van bijbelteksten werkt. Terwijl alles tot ons onderricht geschreven is. Het gaat om de betekenis van elk Schriftwoord, zie onder andere 2 Timoteüs 3:16. Zit daarmee de gereformeerde ethiek op het spoor van de moderne hermeneutiek? De moderne benadering gaat verder dan wat door gereformeerde ethici van vroeger en vandaag bepleit wordt. Omdat voor beide het woord hermeneutiek is, is het nodig goed op te letten wat precies gezegd wordt. Ik zou het alleen daarom al graag inruilen voor een helderder woord.

Het lijkt veilig om je bij voorbaat af te wenden van die vragen, maar ze spelen een rol in het gesprek met andere kerken: de Nederlands Gereformeerde Kerken hebben de cultuur van vandaag wel laten meespreken in hun beslissing om vrouwelijke ambtsdragers toe te laten. Laten we daarom eerst maar Calvijns uitgangspunt blijven beklemtonen. Begin bij de letterlijke tekst. Wantrouw het als de Bijbel opeens zegt wat je graag had willen horen. Als God A zegt, bedoelt Hij dat ook. Vooral als het ons niet zo uitkomt.

Dat vraagt wat toelichting. Ook in Kampen wordt er druk gestudeerd over de omgang met de Bijbel, net als in diverse deputaatschappen van de generale synode. Studie die ingegeven is door dezelfde constatering als waarmee dit artikel opent. Hoe overbrug je de kloof die er lijkt te gapen tussen de oude tekst en de tijd van vandaag? Winstpunt bij die studie vind ik daarbij de nadruk op de navolging van Christus. Helaas is dat wel eens opgevat als zou dit betekenen vervanging van de concrete gehoorzaamheid aan Gods geboden. Het is eerder het dragende principe daarin. Het houdt je bij de bijbelles. Christen zijn is kruisdragen. Lezen wat er staat, is een oordeel over je oude mens. Bijbelles is juist hierin een beleven van je relatie met Christus. Ook dat is uitwerking van Calvijns uitgangspunt. Het spoor van de navolging brengt weer bij elkaar wat in de loop van de tijd uit elkaar gegroeid is. Ik wil dat graag uitwerken.

Ontsporing onderweg

Tussen Calvijn en ons liggen alweer heel wat eeuwen. Het denken van de mens heeft niet stilgestaan. Na hem kwam het onderscheid tussen verstand en gevoel weer op, tussen objectief en subjectief. Gereformeerde theologen grepen terug op de middeleeuwse

scholastiek, die dacht alles in onderscheidingen te kunnen vatten. Dat was dus nog voor de opkomst van het verlichtingsdenken, dat ook de nadruk legt op het verstand.⁴ Het een heeft het ander versterkt.

In de achttiende eeuw liggen ook de oorsprongen van de historisch-kritische methode van bijbellezen. Daarbij wordt eigenlijk de geestelijke zin van de tekst achterwege gelaten en de tekst alleen op zijn historische en literaire merites beoordeeld. Dat het daarna wel heel moeilijk wordt om alsnog een geestelijke zin te ontdekken, is dan wel duidelijk. Bijbellezen is dan niet meer het beleven van je relatie met Christus.

Van Bruggen wijst erop dat deze benaderingen de gereformeerde theoloog ook verplicht tot extra aandacht voor dit niveau van de tekst. Het uiteenrafelen van de Bijbel in de schriftkritische theologie wacht op een helder antwoord. Evengoed als de moderne tegenhanger ervan in de uitsluitend literaire benadering, als verhaal, daarom vraagt. Zijn afscheidscollege laat zich daarom lezen als een pleidooi om de Bijbel weer gewoon Bijbel te laten zijn, en verstand en gevoel in de lezing te integreren. In het kader van Calvijns manier van lezen: deze kon de nadruk leggen op de letterlijke tekst, omdat bij hem de geestelijke zin op elke bladzij van zijn commentaren verbonden is met de letterlijke. Hoe krijgen we deze eenheid terug? Tussen Calvijn en ons ligt deze ontsporing. Wij zijn andere mensen geworden. Zomaar zeggen: we doen het weer net zoals hij, gaat dus niet.

Hoofd en hart en handen

Gewoon lezen wat er staat, blijft het allereerste. Prachtig dat dit niet stilstaat. Dr. E. Talstra vermeldde in het *Nederlands Dagblad* van 22 april 2005, dat het met behulp van een nieuw computerprogramma van de Bijbel mogelijk is om op grond van grammaticale constructies te zien welke betekenis van een Hebreeuws woord je uit het hele veld van mogelijke betekenissen moet kiezen. Prachtig, al kent die computer Christus niet. Het is de basis. Het gaat dan niet alleen om de betekenis van woorden en zinsdelen, maar ook om de literaire opbouw en om de vraag wat zich communicatief afspeelt binnen de tekst.⁵ Een voorbeeld van dit laatste: waarom zoekt de Here Jezus het conflict op in Johannes 5 en volgende hoofdstukken? H. de Jong schreef hierover in *Opbouw*, jaargang 2003.

Maar dan. Je hebt een beeld gevormd van wat er staat en hoe ga je verder?

Een paar mogelijkheden om de letterlijke tekst niet alleen via de woorden te benaderen, wil ik graag aanduiden. Ik ben hierin lang niet volledig. Aan het allerbelangrijkste ga ik voorbij: de meditatie. Ik bedoel hier niet de voor de prediking noodzakelijke tussenstap tussen exegeze en preek. Dan praat je over verwerken van de tekst, terwijl het in dit artikel gaat over begrijpen van de tekst. In het kader van dit artikel gaat het om het in alle rust in je om laten gaan van de tekst zelf. Dwarsverbindingen door heel de Schrift komen zo naar boven. Ik werk het punt niet verder uit, omdat het om een compleet artikel vraagt. Een paar andere punten noem ik wel, overigens ook zonder ze breed uit te werken.

Opvallend zijn de workshops op de studiecongressen van de Bijbelstudiebond. Je bent niet alleen met je hoofd bezig met de Bijbel, ook met je *handen*. Boetsierend, schilderend. Tussen hoofd en handen in ligt het hart. Bij dit artikel is een illustratie hoever je hiermee kunt komen. Met mijn catechisanten heb ik Openbaring 1 gelezen, een visioen voor Johannes, dus heel direct beeldend. Huiswerk voor de volgende keer: teken het maar. Anderen die deze tekening toevallig zagen, werden er wat bang van. Net als de apostel bang werd van de openbaring van Christus in zijn heerlijkheid. Uiteraard gaat het hierin niet om de artistieke waarde van het resultaat (al heb ik de mooiste tekening uitgezocht), maar om de beleving van je geloof.

Begrijpen en verwerken liggen hier dicht bij elkaar!

Anderen maken gebruik van drama om de tekst te begrijpen. Kruip in de huid van een personage uit de Bijbel. En beleef de spanning van het verhaal. Om zoiets te doen moet je

precies lezen wat er staat, jezelf kennen en daarom ook je kunnen inleven in het verhaal. Ik heb het niet over toneel in de eredienst. Even afgezien van de vraag of dat een goed middel is: daarbij gaat het om weergeven van een al gevonden betekenis; drama kan ook een manier zijn om de betekenis te vinden. Deskundige begeleiding is hierbij niet weg. Er zijn psychotherapeuten die van deze vorm gebruikmaken om mensen zichzelf te laten kennen vanuit de kennis van de tekst die je zo opdoet.

Pastoraat

Er is een terrein waar het heel belangrijk is om op een goede manier de brug te slaan tussen de Bijbel en de mens van nu. Dat is het pastoraat. Mensen beleven een breuk in hun relatie met God en een pastor mag proberen die breuk te herstellen. Je bent door de doop in relatie gebracht met God (verbond), maar door gebeurtenissen of ontwikkelingen in je leven beleef je dat niet. Hoe vind je die eenheid terug?

Pastoraat aan de enkeling doet dus precies hetzelfde als de heilshistorische prediking voor heel de gemeente. Die wortelt ook in het besef dat de geschiedenis van Gods heil in de Bijbel onze geschiedenis is, zie Romeinen 6. Nu is indertijd het debat gevoerd onder de vlag van heilshistorisch contra exemplarisch. Daardoor kan de indruk ontstaan dat bij een heilshistorische benadering het exemplum, het voorbeeld van indertijd niet belangrijk meer is. Het was echter de bedoeling van de mannen van de heilshistorie om door de aandacht voor het unieke moment van Gods openbaring in een tekst het voorbeeld tot zijn recht te laten komen. Een heel mooi voorbeeld van deze benadering vind ik het hoofdstuk van prof. dr. K. Schilder over Judas in zijn boek over Christus in zijn lijden.⁶ Nadat hij het heilshistorische moment heeft aangeduid, wijdt hij vele bladzijden aan de vraag wie Judas was en voert tussen de regels een gesprek met de psychologie van zijn dagen. Aandacht voor de heilsfeiten en aandacht voor de beleving vullen elkaar aan.

Wil je als pastor mensen helpen om de relatie tussen God en hen weer te herstellen, dan zul je voor beide elementen aandacht moeten hebben: het is echt gebeurd, anders zegt de hele Bijbel me niets, en het wordt op een ongelooflijk mooie manier verteld. Niet voor niets is er van de Nieuwe Bijbelvertaling een literaire uitgave verschenen, die niet de later toegevoegde versindeling bevat. God gebruikt de techniek van verhalenvertellers om zijn boodschap over te brengen. Je hoeft geen literatuurwetenschap te studeren om van die oude verhalen onder de indruk te komen. Juist wie ze uiteenrafelt en niet méér doet, bederft het effect. Wie ze verhaal laat zijn, leest met hart en ziel de Bijbel en geeft de mensen met wie hij in gesprek is, de mogelijkheid zich in Gods grote verhaal te herkennen. Verhalen raken mensen soms dieper dan een uiteenzetting. Daarom kan aandacht voor het verhalende in de Bijbel helpen om mensen hun verbondenheid met God weer te laten beseffen.

Dit is anders dan voor de mensen van het narratieve pastoraat. Voor de bedenkers daarvan⁷ is het niet belangrijk of iets echt gebeurd is of niet. Wel leer ik van hen het grote belang van aandacht voor de verhaaltrant van de Bijbel ook als middel dat God gebruikt om mensen te bereiken.

Ten slotte

Samenvattend: Calvijn heeft na de verwarring van de Middeleeuwen een heldere weg gewezen voor de bijbeluitleg. Een weg die nog steeds belangrijk is voor de kerk van vandaag. Hij leerde met hart en ziel bijbellezen. Helaas is wat bij hem een geheel vormde: verstand en gevoel, in de loop van de eeuwen uit elkaar gegroeid. Het is de uitdaging van deze tijd om wat uit elkaar gegroeid is, weer bij elkaar te brengen. Bijbellezen met heel je verstand en met heel je hart. Dat vraagt aandacht ook voor de aspecten in Gods openbaring die je met je verstand

alleen niet direct op het spoor komt. Daar zijn manieren voor, die ik summier heb aangeduid. God is echt niet verder weg van ons dan toen Hij zijn Woord gaf.

Noten:

1. W. Balke, *Calvijn en de bijbel*, Kampen 2003.
2. www.tukampen.nl. Het voordeel van deze manier van publiceren is dat de tekst voor iedereen beschikbaar is; het nadeel is dat die snel onopgemerkt blijft, omdat je moet weten waarnaar je zoekt.
3. Gelukkig zijn die nog ruimschoots beschikbaar, zowel via internet als in een gemoderniseerde papieren uitgave. Helaas is de oorspronkelijke uitgave uit 1657 wat moeilijker bereikbaar.
4. Prof. dr. C. Graafland heeft deze terugkeer naar de scholastiek in kaart gebracht in zijn dissertatie *De zekerheid van het geloof*, 1961.
5. Zie voor de benadering op dit niveau bijvoorbeeld Sjef van Tilborg, *Johannes*, Boxtel 1988, in de serie: 'Belichting van een bijbelboek'.
6. *Christus in zijn lijden*, deel 1, hoofdstuk 12, Kampen 1949.
7. O.a. dr. R.R. Ganzevoort; breder: G. Heitink, *Pastorale zorg, theologie, differentiatie, praktijk*, Kampen 2005. Zie ook de bespreking van Harm Wijnalda van dit boek op de website www.gkv.nl. en het artikel van P. de Jong over pastoraat op de cd-rom *Aan het werk in de kerk*, de opvolger van de vroegere *Infomap voor ambtsdragers*.